

Eesti, Poola ja tunnustamise küsimus 1918–1921

EERO MEDIJAINEN

Esimese maailmasõja eel eksisteeris ligikaudu 50 iseseisvat, tunnustatud riiki. Sõja lõppedes taotlesid sama staatust kümned rahvused. Täisväärtuslikuks riigiks saamise eelduseks oligi teiste riikide tunnustus, millega seotud rahvusvaheline õigus oli kujunenud sajandite jooksul.¹ 20. sajandi alguses tuli üha enam arvestada Ameerika Ühendriikide kaudse mõjuga.² USA president Woodrow Wilson pidas Esimest maailmasõda lõpetanud rahukonverentsi üheks tulemuseks üheksa uue, demokraatliku riigi teket.³ Seda avaldust on nimetatud Eesti ja Läti tunnustamiseks.⁴ Wilsoni arusaamine tunnustusest tekitas aga segadust⁵ ning USA suhtumine Balti riikidesse oligi ambivalentne.⁶

Maailmasõja eel ja järel hakati rõhutama kahte tunnustamise aspekti. Esiteks muutus senisest olulisemaks vahetegemine riigi ja valitsuste tunnustamiste vahel. Eriti oluliseks sai revolutsioonide tulemusel võimule tulnud valitsuste tunnustamine. Ameerika Ühendriigid ruttasid esimesena tunnustama ajutise valitsuse moodustamist Venemaal 1917. aasta märtsis. Venemaast ja USA-st said sõjalised liitlased. Ameerikas loodeti, et edasi jätkatakse ühist võitlust demokraatia nimel ja Venemaast saab demokraatlik, föderatiivne riik (*United States of Russia*).⁷ Paraku tekkis enamlaste pöörde järel senise Vene impeeriumi aladel vähemalt tosin erinevat võimukeskust

Eero Medijainen, PhD, uusima aja professor, ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu Ülikool, Jakobi 2, 51005 Tartu, eero.medijainen@ut.ee

¹ M. Fabry. *Recognizing states. International society and the establishment of new states since 1776*. New York: Oxford University Press, 2010.

² Ameerika rolli muutumist, enesemääramise mõiste arengut ja tunnustamise üldisemat problemaatikat on varem korduvalt käsitletud. Siinne artikkel toetub selles osas juba ilmunud kirjutistele, vt nt E. Medijainen. Eesti, USA ja Versailles' süsteem: ideedest ning lepingutest. Riigiõiguse aastaraamat 3. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 2022, lk 46–69.

³ P. O'Toole. *The moralist: Woodrow Wilson and the world he made*. New York: Simon & Schuster, 2018, lk 84–85.

⁴ J. R. Crawford. *The creation of states in international law*. Oxford: Clarendon Press, 2007, lk 51–52.

⁵ L. T. Galloway. *Recognizing foreign governments: the practice of the United States*. Washington: American Enterprise Institute, 1978, lk 25–27.

⁶ D. S. Foglesong. *America's secret war against Bolshevism: U.S. intervention in the Russian Civil War, 1917–1920*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995; G. Schild. *Between ideology and realpolitik: Woodrow Wilson and the Russian Revolution, 1917–1921*. Westport: Greenwood Press, 1997; L. C. Gardner. *Safe for democracy: the Anglo-American response to revolution, 1913–1923*. New York: Oxford University Press, 1984.

⁷ N. E. Saul. *War and revolution: the United States and Russia, 1914–1921*. Lawrence: University Press of Kansas, 2001, lk 104.

ning valitsust, kes tunnustust soovisid. Teiseks üritati tõmmata rangemaid piire kahe tunnustuse – ajutise ehk faktilise (*de facto*) ja lõpliku ehk õigusliku (formaalse, *de jure*) – eristamiseks, kuigi vahetegemine osutus kokkuvõttes ebaoluliseks. Tunnustusest sai poliitika tegemise vahend, millel oli vaid kaudne, moraalne tähendus. Vaevalt on tänased tõlgendused tunnustamata, *de facto* või *quasi*-riikidest otsest tagasiviidavad Esimese maailmasõja järgsesse perioodi, kuid huvitavaid ning sarnaseid jooni leiduks.⁸

Täieliku tunnustuse saamine on väikeriigi jaoks reeglina erakordne saavutus ja seda väärtustatakse tänini kõrgelt. Nii on Eestis esile tõstetud kõik talle omistatud *de jure* tunnustused.⁹ Ent Eesti ja Poola suhteid läbi tunnustuse prisma on käsitletud minimaalselt ja pealiskaudselt.¹⁰ Põhjalikumalt on seda teinud Raimo Pullat, kelle töödest leiame ülevaate nii Eesti kui ka Soome diplomaatilistest suhetest Poolaga kahe maailmasõja vahelisel perioodil.¹¹ Need keskenduvad aga eelkõige kahe kuju- neva riigi omavahelistele suhetele üldisemalt, jättes rahvusvahelise õiguse aspektid mõnevõrra tagaplaanile. Prantsusmaa poliitikast Ida-Euroopas ning selle mõjust Poola vahekordadele naabritega on kirjutanud Kalervo Hovi.¹² Tänuväär tuge pakub Heikki Roiko-Jokela uurimus Soome diplomaadi Rudolf Holsti tegevusest Eesti, Läti ja Leedu tunnustamise nimel, milles Poola mõjud on selgesti esile tõstetud.¹³ Poola vaadet suhetele Nõukogude Venemaa, aga ka Ukraina, Valgevene, Leedu ja Lätiga esindab siinses artiklis rikkalikul arhiivimaterjalil baseeruv Jerzy Borzęcki uurimus.¹⁴

Artikkel toetub eeldusele, et väikeriigid võtsid tunnustamise küsimuses üle suuremate seisukohad ja kogemused ning nende suhtes kasutati ja nad kasutasid ka ise tunnustamist poliitilise, aga ka ideoloogilise tööriistana. Hoolimata tihedatest omavahelistest kontaktidest riigiasutuste tasemel jõuti Eesti, Läti, Leedu vahel vastastikuse *de jure* tunnustamiseni alles 1921. aasta kevadel. Peamised pidurid sellel teekonnal olid Eesti püüd hankida Poolalt *de jure* tunnustust ning Poola soov järgida liitlaste ning USA hoiakuid tunnustuste jagamisel.

⁸ P. Kolsto. The sustainability and future of unrecognized quasi-States. – Journal of Peace Research 2006, 43 (61), lk 723–740.

⁹ Vt välisministeeriumi kodulehte: <https://vm.ee/suhted-teiste-riikide-ja-organisatsioonidega/suhted-teiste-riikidega/eesti-vabariigi-tunnustamise> (28.12.2025).

¹⁰ Poola–Eesti suhted 1918–1939: kajastusi Eesti arhiivivaramus. Tartu: Rahvusarhiiv, 2021.

¹¹ R. Pullat. Versailles’st Westerplatteni: Eesti ja Poola suhted kahe maailmasõja vahel. Tallinn: Estopol, 2001; R. Pullat. Suomi ja Puola: Suhteita yli Itämeren 1917–1941. Helsinki: SHS, 1997.

¹² K. Hovi. Alliance de revers: Stabilisation of France’s Alliance policies in East Central Europe 1919–1921. Turku: Turun Yliopisto, 1984; K. Hovi. Cordon sanitaire ou barrière de Vest? The Emergence of the French East European Alliance Policy, 1917–1919. Turku: Turun Yliopisto, 1975.

¹³ H. Roiko-Jokela. Ihanteita ja reaaliolitiikkaa: Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure-tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918–1922. Jyväskylän Yliopisto, 1995.

¹⁴ J. Borzęcki. The Soviet-Polish Peace of 1921 and the Creation of Interwar Europe. Yale University Press, 2008.

REPUBLIQUE POLONAISE
MINISTRE DES AFFAIRES ETRANGERES.

4328/D/V

Monsieur le Ministre,

J'ai l'honneur de porter à la connaissance de Votre Excellence que le Chef de l'Etat Polonais, après avoir pris l'avis du Conseil des Ministres, a décidé de reconnaître définitivement la République d'Esthonie comme Etat indépendant et souverain.

Je suis fermement convaincu que par cet acte les relations de sincère amitié et de bonne entente existant heureusement entre l'Esthonie et la Pologne ne feront désormais que se consolider et se resserrer de plus en plus et que l'exemple donné par la République Polonaise ne tardera pas à être suivi par les autres Etats.

Je saisis cette occasion pour Vous prier d'agréer, Monsieur le Ministre, les assurances de ma haute considération.

Ministre des Affaires Etrangères.

Varsovie, le 31 décembre 1920.

A Son Excellence

Monsieur O. Strandmann,
Ministre des Affaires Etrangères
de la République
d'Esthonie.

Eestil olid 1919. aasta kevadeks täidetud kõik riigile esitatavad formaalsed nõuded. See tähendas, et alates 1919. aasta aprillikuust võis Eesti taotleda tunnustust kui demokraatlikult valitud parlamendiga riik. Tagatud oli riigi sisemine stabiilsus, Eesti kontrollis piisavalt oma piire ja rajas välisesindusi. Sarnases olukorras oli endise Vene impeeriumi aladel Soome, keda mitmed riigid olid juba *de jure* tunnustanud ja 1919. aasta mais tegi seda ka USA. Poola valitsusele andsid liitlased ja Ameerika Ühendriigid oma *de jure* tunnustuse 1919. aasta alguses ning ta kutsuti ametlikult osalema rahukonverentsile. Võrreldes Eesti või Soomega olid Poola piiridega seotud küsimused aga sootuks keerulisemad, need alles hakkasid kujunema. Kui Eestit ja Soomet Versailles' süsteemi loomise juurde ei kutsutud, on Poolat nimetatud just selle süsteemi saaduseks, Kremli esindajate sõnutsi koguni Versailles' väärdjaks.¹⁵ Kui Eesti ja Poola oleksid kuulunud samasse kaalukategooriasse, oleks Poola *de jure* tagatud Eestile kindlasti lihtsamalt. Tunnustamise küsimust mõjutas peale suurriikide tahte ka Poola sisepoliitika. Mõnede Poola poliitikute ja sõjaväelaste unistus 1772. aasta eelsetest piiridest või föderatiivsest lahendusest Ida-Euroopas jättis rahvusvahelistele suhetele suurema jälje kui Eesti sõjaväe ülemjuhataja Johan Laidoneri varasemad õpingud Vilniuse sõjakoolis või tema Poolast pärit abikaasa Maria Skarbek-Kruszewska emakeel.

Balti küsimus

Eesti, Läti ja Leedu ei esinenud tunnustuse taotlemisel ühise rindena. Nende küsimust arutati Pariisi rahukonverentsi ajal alates 1919. aasta märtsist küll Balti komisjonis, aga koos Poola ja teiste Saksamaa ja Venemaa vahele jäävate aladega. Komisjoni eesistuja Esme Howard suhtus kõigisse Venemaa piirialadesse ühtviisi soosivalt.¹⁶

Võimalik, et Eesti tegi vea, kui nõustus oma tegevusi rahukonverentsi ajal liiga sageli kooskõlastama teiste Venemaa tunnustamata piirirahvastega. Nii sattus ta tahtmatult seltskonda, millesse kuulumist hiljem kahetses. Vähemalt mõned Eesti delegatsiooni mõjukamad liikmed on taolisi kahtlusi väljendanud.¹⁷ Valikuid ei olnud aga kerge teha. Rahukonverentsi eel pakkusid spetsialistide erikomisjonid otsustajatele erinevaid, kohati üksteisele lausa vasturääkivaid lahendusi.¹⁸ Kolmest riigist koosneva Baltikumi kuvand sai tekkida alles 1919. aasta kevadel, enne kasutati vormelilt Leedu ja Balti provintsid. Leedu kohta ei osanud toona veel keegi kinnitada, mitmest endisest Vene kubermangust ta koosnema hakkab. Varasema arengu

¹⁵ N. Davies. *God's playground: A history of Poland, Vol II: 1795 to the present*. New York: Oxford University Press, 1981, lk 392–393.

¹⁶ B. J. C. McKercher. *Esme Howard: a diplomatic biography*. Cambridge University Press, 1989, lk 197–234.

¹⁷ K. R. Pusta. Eesti iseseisvus *de facto* ja *de jure*. – Kontrastide aastasada. Toim. H. Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2000, lk 103.

¹⁸ J. M. Nielson. *American historians in war and peace: patriotism, diplomacy and the Paris Peace Conference, 1918–1919*. Bethesda: Academica Press, 2012; L. E. Gelfand. *The inquiry: American preparations for Peace, 1917–1919*. New Haven: Yale University Press, 1963.

kujutamine kolme Balti riigi ühise ajaloo on väga levinud võte, kuid see loob sihilikult olematut identiteeti või on lihtsalt anakronistlik.¹⁹ Ometi on ühine Baltikumi kuvand eri kaalutluste tõttu aina süvenenud. Kuid isegi näiline Eesti, Läti ja Leedu kokkukuuluvus ei saanud olla õigustuseks või takistuseks, miks Leeduga Vilniuse piirkonna kuuluvuse üle tülli läinud Poola Eestile tunnustuse andmisega venitas. Eestis alustasid Poola ja Leedu ametlikud esindused tegevust üheaegselt 1919. aasta alguses ja Eesti suhtus neisse täiesti võrdselt, ilma eelnevate kohustuste ja eelarvamusteta.

Venemaa ja tema piirirahvaste küsimused eraldati Pariisi rahukonverentsi ajal Euroopa asjadest ja olemasolevad *de facto* tunnustused muudeti tinglikeks, mis pidid kehtima ajutiselt, kuni Venemaa demokraatlik esinduskogu enesemääramise ja piiride küsimused lahendab.

Pariisi rahukonverentsil tegutsesid ühiselt eelkõige Eesti ja Läti poliitikud. Kui USA rahudelegatsioon 1918. aasta detsembris Euroopasse jõudis, pöördusid Eesti ja Läti esindajad koos president Wilsoni poole, et paluda enesemääramise õigusele toetudes abi ja tunnustust. Leedu palvega ei ühinenud. Tema esindaja Pariisis Augustinas Voldemaras tegi seda 1919. aasta veebruaris eraldi. Leedus usuti, et riikluse ajaloolise järjepidevuse argument mõjub kindlamalt kui rahvusliku enesemääramise loosung. Pealegi kasutas Poola Vilniuse piirkonna kuuluvuse küsimuses nimelt enesemääramise argumente.

Teiselt poolt ei rõhutanud näiteks Soome oma iseseisvuse manifestis (6. detsember 1917) ega rahulepingus Nõukogude Venemaaga (14. oktoober 1920) enesemääramise vormelit. Ka Leedu esindajad panustasid jätkuvalt ajaloolisele argumentile ja eesmärgiks seati iidse riikluse taastamine. Voldemaras oli veendunud, et Leedu asend oli rahvusvahelist õigust silmas pidades soodsam kui Eestil ja Lätil. Ta uskus koguni, et kui Venemaa kunagi oma Läänemere jäävabad sadamad tagasi võtab, õnnestub Leedul sellest eemale jääda.²⁰ Tänu kümnetele tuhandetele välisleedukatele võis Leedu loota abile ja toetusele väljastpoolt kodumaad.²¹ Leedu kogukond USA-s oli võrreldes eestlaste või lätlastega oluliselt arvukam ning paremini organiseerunud. Selle esindajad võtsid enne 1918. aastat ühendust president Wilsoniga ning taotlesid iseseisvale Leedule toetust.²² Mitteametlikud esindused olid Leedul tegutsemas juba 1917. aastal, kuid erinevalt Eestist keeldusid liitlased Leedut isegi

¹⁹ Vt The Baltic States: the national self-determination of Estonia, Latvia, and Lithuania. Ed. by G. Smith. New York: St. Martin's Press, 1994; Understanding the Baltic states: Estonia, Latvia and Lithuania since 1991. Ed. by C. Clarke. London: Hurst & Company, 2023; A. Kasekamp. A history of the Baltic states. London: Palgrave, 2018.

²⁰ V. Žalys. The return of Lithuania to the European states. – Lithuania in European politics: the years of the first republic, 1918–1940. Ed. by E. Tuskenis. Vilnius: VAGA Publishers, 2004, lk 100.

²¹ C. R. Jurgēla. Lithuania and the United States: the establishment of state relations. Chicago: Lithuanian Historical Society, 1985.

²² L. Wolff. Woodrow Wilson and the reimagining of Eastern Europe. Stanford: Stanford University Press, 2020, lk 125–126.

de facto tunnustamast (Eestit tunnustasid liitlased *de facto* 1918. aasta mais).²³ Pidades silmas Poola poliitikute plaane föderatiivse riigi loomiseks ja nende mõju president Wilsoni juures, olid Leedu perspektiivid niisiis üsna keerulised.²⁴ Hiljem püüdis Leedu oma rahulepingusse Nõukogude Venemaaga kirjutada ajaloolise õigustuse ja mitte enesemääramise printsiibi, nagu tegi Eesti oma rahulepinguga. Nõukogude pool sellega siiski ei nõustunud ning nii Läti kui ka Leedu rahulepingusse kirjutati Tartu rahulepingu eeskujul sisse nõukogude rahvuste enesemääramise artiklid.²⁵

Poola eeskuju ja otsesidemete sõlmimine

Nii Venemaa ajutine valitsus kui ka nõukogud leppisid 1917. aasta jooksul Poola iseseisvumisega. See ajendas USA presidenti kuulutama maailmasõja eesmärgiks muuhulgas Poola riigi taastamise ning lubama talle juurdepääsu merele.²⁶

1918. aasta alguses kauplesid uute piiride ja enesemääramise tõlgendamise üle Brest-Litovskis nii bolševikud kui ka Keskriikide esindajad. Seepärast lisas president Wilson 1918. aasta jaanuaris oma sõja lõpetamise 14-punktilisse programmi kõigi rahvaste õiguse ise otsustada, milline valitsus neid juhtima hakkab, ning lisas Poolale lubaduse juurdepääsuks merele. Viimane oli võimalik vaid läbi Saksamaa (Gdański lahe kaudu), tänu Poola ja Leedu föderatsioonile (Meemeli, tänapäeval Klaipėda kaudu) või läbi Läti sadamate.

Eesti tulevastel diplomaatidel õnnestus astuda 1918. aasta kevadel Pariisis ühendusse Poola valitsuse esindaja Roman Dmowskiga. Ta oli viisakas, aga mingit konkreetset seisukohta Eesti suhtes ei võtnud. Kui liitlased olid Eestit 1918. aasta mais *de facto* tunnustanud, kohtuti taas ka Dmowskiga. Peatselt said eestlased aru, et just nimelt Dmowski oli kindlalt Leedu, aga ka Eesti ja Läti Venemaast eraldumise vastu.²⁷ Tema pooldajatele oleks sobinud, kui Venemaale oleksid alles jäänud tema endised sadamad. Kui Poola 1918. aasta novembris iseseisvuse välja kuulutas ja riigihoidjaks tõusis Józef Piłsudski, muutusid seisukohad paindlikumaks ning Eestiga kujunes otseside.

Poola esinduse sünd Tallinnas on täpselt fikseeritav. Maailmasõja eel Eestis elanud, põgenikuna või 1918. aastal Venemaalt sõjavangist vabanenud poolakaid oli siin 1919. aasta alguses ligikaudu 150. 14. jaanuaril 1919. aastal kutsuti nad Estonia teatrisse poolakate koosolekule, mille järel moodustati kümneliikmeline komitee. Viimase eesmärgiks seati konsulaadi asutamine Tallinnas, Poola kodanike huvide

²³ T. Balkelis. War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania 1914–1923. Oxford, New York: Oxford University Press, 2018, lk 46–49.

²⁴ M. Gorny. Eagle and dwarf: Polish concepts of East Central Europe, 1914–1921. – Visions and Ideas of Europe during the First World War. Ed. by M. D'Auria, J. Vermeiren. London, New York: Routledge, 2020, lk 168–181.

²⁵ Vt <https://www.worldlii.org/cgi-bin/sinodisp/int/other/treaties/LNTSer/1920/2.html?query=Lithuania> (28.12.2025).

²⁶ J. Karski. The Great Powers and Poland from Versailles to Yalta, Anniversary edition. Lanham: Rowman and Littlefield, 2014, lk 21.

²⁷ E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd. 6. Tallinn: Faatum, 1996, lk 606.

kaitsmine ja abi andmine neile koju tagasipöördumiseks.²⁸ Veel samal kuul nõustus Eesti Ajutine Valitsus komitee tegevusplaaniga.²⁹ Komitee esimees Xawery Czernicki ja sekretär Henri Segno said loa poolakate huve Eestis poolametlikult esindada, kuniks algab kahe riigi vaheline korraline läbikäimine. Komitee rajas ühenduse Helsingiga. Ametlike pöördumiste jaoks võeti peatselt kasutusele sealse saatkonna blankett, millele kirjutati Helsingi asemele *Reval*. Poola ei küsinud ega vajanudki Eestilt *de facto* tunnustust, kuigi Eesti valitsuselt saadud „poolametlik“ tegutsemisluba seda sisuliselt tähendas.

Eesti aga pidas tunnustusi oluliseks. Veel enne rahukonverentsi algust Pariisis tegid bolševikud omapärase ettepaneku tunnustada Venemaa piirialade eraldumist, kui ameeriklased tunnustavad Nõukogude valitsust. Lisaks pakuti ahvatluseks erisoodustusi ja Vene turu taasavamist. Sellest sündis ettepanek kohtuda Prinkipo saarel, kus pidid kokku saama kõik Venemaaga seotud jõud peale Soome ja Poola. Eesti oli valmis kohale sõitma, sest kohtumine oleks võinud kaasa tuua nii tunnustuse kui ka sõjategevuse peatamise.³⁰

Kui Prinkipo kohtumisest asja ei saanud, külastas USA eridelegatsioon 1919. aasta märtsis Moskvat. Nüüdki pakuti kontsessioone ning Kreml lubas järgida enesemääramise põhimõtet ja peatada sõjategevuse piirialadel.³¹ Niisuguse lahendusega oleksid nõustunud nii bolševikud kui ka Eesti. Prinkipo õnnestumine oleks Eestile taganud Soome ja Poolaga õiguslikult sarnase seisundi. Teiste Venemaa piirirahvaste jaoks tähendanuks *status quo* kehtestamine aga olukorda, kus Punaarmee kontrollis suurt osa aladest, millele Poola, Läti ja Leedu pretendeerisid, rääkimata Ukrainast ja Valgevenest.

Nii nagu eestlased Vabadussõjas, olid poolakad sõjas Nõukogude Venemaa vastu 1919. aasta esimesel poolel edukad ning tõrjusid punased aprilli lõpuks Vilniusest välja. Seejärel edasitung peatus. Eestil jäi ilmselt teadmata, et 1919. aasta märtsis külastas Moskvat lisaks ameeriklastele ka Poola salajane missioon. Läbirääkimised siiski nurjusid ja pinged kasvasid.³²

Erinevalt Dmowskist oli Piłsudski valmis põhjanaabritega suhteid arendama. Ta pakkus esialgu välja föderatiivseid lahendusi ja vähemalt lootis organiseerida ühist sõjategevust Punaarmee vastu. Pariisis peeti vastavaid läbirääkimisi

²⁸ Rahvusarhiiv (RA), ERA.957.11.46, l. 1, Poola komitee esimees Xawery Czernicki Eesti Ajutisele Valitsusele, 18.01.1919.

²⁹ Eesti Ajutise Valitsuse otsused. – Riigi Teataja (RT) 1919, 4, 29.

³⁰ E. Medijainen. The United States and Estonia, 1918–1921: Approval de facto before Recognition. – Acta Historica Tallinnensia 2022, 28 (2), lk 235–264.

³¹ A. Etkind. Roads not Taken: An Intellectual Biography of William C. Bullitt. University of Pittsburgh Press, 2017, lk 34–38; W. Brownell, R. Billings. So close to Greatness: Biography of William C. Bullitt. London, New York: Collier Macmillan, 1987, lk 73–100; B. Farnsworth. William C. Bullitt and the Soviet Union. Bloomington: Indiana University Press, 1967, lk 41–43.

³² J. Borzęcki. The Soviet-Polish Peace, lk 21.

1919. aasta märtsis ja Poola lubas korrastada oma välisesindused.³³ Viimast arvestades pöördus Eesti välisminister Jaan Poska 9. aprillil 1919 ametlikult Poola esinduse ja teistegi liitlaste poole ning palus taas tunnustust. Pole selge, kas eestlased olid tõepoolest valmis ühiseks sõjategevuseks Punaarmee vastu. Selline võimalus võinuks kõne alla tulla üksnes juhul, kui Eesti iseseisvust oleksid täielikult tunnustanud nii Soome, Poola kui ka Eestis paiknenud Nikolai Judenitši juhitud Loodearmee. Eestis arvati koguni ekslikult, et Poola andis Eestile *de facto* tunnustuse juba 1919. juunis³⁴ – nii tõlgendati fakti, et Poolasse kutsuti Eesti sõjaväeline esindaja. Alamkapten Jaan Junkur saadeti esialgu Leedusse, kuid suundus sealt edasi poolakate kätte jäänud Vilniusesse ja oli valmis koostööks Piłsudskiga, lootes sedakaudu liitlaste tunnustuseni jõuda.³⁵ Teiselt poolt nimetati Poola sõjaväeliseks esindajaks Eestisse rittmeister Stanisław Prus-Bogusławski. Need sammud ei tähendanud siiski veel tunnustamist. Ka USA saatis Balti regiooni oma sõjalise missiooni, toiduaineid ja muud abi jagavad organisatsioonid, isegi Noorte Meeste Kristliku Ühingu esindused, ja valmistus konsulaatide avamiseks, kavatsemata seepärast veel tunnustust anda.

Poola astus samal ajal ettevaatlikke samme läbirääkimisteks bolševikega, toetudes seejuures Poolast pärit kommunistidele ja lõpuks Punasele Ristile. Läbirääkimiste teemaks sai sõjavangide, -põgenike ja pantvangi võetud inimeste vahetamine. Esialgsetest kontaktidest 1919. aasta juulis jõuti oktoobris ametlike delegatsioonide kohtumiseni, kus arutati ka vaheerahu ja isegi rahulepingu võimalusi.³⁶ Läbirääkimiste aktiivne faas lõppes sama aasta lõpul, kuid kontaktid ja katsed neid uuesti alustada kestsid 1920. aasta aprillini, muuseas üritati läbirääkimisi organiseerida Tallinnaski. Veel enne Tartu rahulepingu ratifitseerimist teatas Junkur 4. märtsil 1920, et kohe saadetakse Tallinna kuueliikmeline Poola komisjon ning Poola ja Nõukogude Venemaa läbirääkimised algavad taas. Komisjonile nimetati Poola välisministeeriumi kõrgema esindajana abiks veel Leon Wasilewski, kuid katse ebaõnnestus. Wasilewski jäi Eestisse ja teda on nimetatud esimeseks Poola saadikuks Eestis.³⁷ Diplomaatilise õiguse seisukohalt ta seda siiski polnud. Endine välisminister lubas *de jure* tunnustust korduvalt, aga paraku tagajärjetult.

Mujalt tunnustust saamata nõustus ka Eesti bolševikega läbi rääkima. Riskide maandamiseks ja liitlaste pahameele hajutamiseks kutsus Eesti naabreid neil läbirääkimistel osalema, saades julgust asjaolust, et võimalusi normaalsete suhete taastamiseks Nõukogude Venemaaga otsisid nii Suurbritannia kui ka Ameerika Ühendriikide kaubandusesindajad. Briti välisminister lord Curzon kutsus juba

³³ K. Lundgreen-Nielsen. The Polish problem at the Paris Peace Conference: A Study of the Policies of the Great Powers and the Poles, 1918–1919. Odense University Press, 1979, lk 257–260.

³⁴ E. Laaman. Eesti iseseisvuse süünd. 6, lk 593.

³⁵ Eesti suhted Leedu ja Poolaga. Balti konverentsid 1920–1925. Dokumentide kogumik. Toim. H. Arumäe. Tallinn: Rahvusarhiiv, 2001, lk 18–19.

³⁶ P. S. Wandycz. Secret Soviet–Polish Peace Talks in 1919. – Slavic Review 1965, 24, lk 425–449; J. Borzęcki. The Soviet–Polish Peace, lk 36–45.

³⁷ R. Pullat. Versailles'st Westerplatteni, lk 32.

1919. aasta juulis Nõukogude esindajat läbirääkimistele Kopenhaagenisse. Formaalselt samuti vangide vahetamiseks, aga saladuseks ei jäänud plaanid suhete üldiseks normaliseerimiseks. Nõukogude välisasjade rahvakomissari asetäitja Maksim Litvinov asus teele siiski alles novembri lõpul läbi Eesti. Peatumisel Tallinnas tegi ta avalduse, et bolševikud on valmis kõiki naabreid ja nende piire tunnustama. Ühtlasi kinnitas ta valmisolekut sõlmida rahu ja kaubalepingud liitlastega.³⁸ Need sammud panid nii Soome kui ka Poola küsimuse ette, kas ei peaks Eestit vähemalt *de facto* eelnevalt tunnustama.

Poola *de facto* tunnustus

Poola komitee baasil kujundati 1919. aasta septembris Tallinnas Poola konsulaat. Komitee esindajast Wacław Matuszewiczist sai konsulaaragent ja asjur Eestis. Poola sõjaväe esindaja Stanisław Prus-Bogusławski nimetati Poola esindajaks läbirääkimistel, mida Balti riigid pidasid 1919. aasta sügisel ja 1920. aasta kevadel Pihkvas, Tartus ja Tallinnas nii venelastega kui ka omavahel. Viimaseid hinnatakse kui katseid rajada piiririikide ühisrinnet.³⁹

Rahvusvahelise õiguse aspektist ei olnud paraku tegemist võrdsete partneritega, sest Eestit ei olnud keegi veel täielikult tunnustanud. Kuigi nii Soomes kui ka Poolas kaaluti vähemalt Eestile ja Lätile *de jure* tunnustuse andmist, jäi see tegemata, nii et võrdväärsete riikide liit oli välistatud. Seepärast toimusid lisaks paralleelsed kohtumised. Nii on Poola ja Soome esindajate omavahelisi kokkusaamisi ja püüdeid kahepoolseid lepinguid sõlmida hinnatud kui katseid jagada Baltikumi regioon huvisfäärideks. Eriti kahtlustavalt on suhtutud Gustaf Mannerheimi külaskäiku Varssavisse 1919. aasta detsembris.⁴⁰ Soome ja Poola jõudsid 1920. aasta märtsiks-aprilliks kokkulepeteni, mis nägid ette koguni ühist sõjalist tegevust, kuid lepingud ei jõudnud alati valitsuste lauale ja ametlikult neid ei realiseeritud. Edaspidi omavahelisi samme siiski kooskõlastati, näiteks peatsetel rahuläbirääkimistel Nõukogude Venemaaga.

Vaevalt oleksid Soome ja Poola riskinud taoliste suurriiklike ambitsioonidega nagu Baltikumi jagamine mandaataladeks. Vähemalt Soome ei olnud taolisest lahendusest huvitatud, kuigi Suur-Soome ideed olid mõnes ringkonnas populaarsed.⁴¹

³⁸ R. K. Debo. Lloyd George and the Copenhagen Conference of 1919–1920: The Initiation of Anglo-Soviet Negotiations. – The Historical Journal 1981, 24 (2), lk 429–441.

³⁹ H. Arumäe. Za kulisami baltiiskogo Sojuza. Tallinn, 1966; H. Arumäe. Võitlus Balti liidu loomise ümber 1919–1925. Tallinn: Eesti Raamat, 1983; K. Pocs. „Sanitarnyj kordon“: Pribaltiiskij region i Pol’ša v antisovetskih planah anglijskogo i francuzkogo imperializma (1921–1929 gg.). Riga: Zinātne, 1985; H. I. Rodgers. Search for Security. A Study in Baltic Diplomacy, 1920–1934. Hamden, Connecticut: Archon Books, 1975; M. Lehti. A Baltic League as a construct of the new Europe: envisioning a Baltic region and small state sovereignty in the aftermath of the First World War. Frankfurt am Main: Lang, 1999.

⁴⁰ K. Hovi. Interessensphären im Baltikum: Finnland im Rahmen des Ostpolitik Polens 1919–1922. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, Studia Historica 13, 1984; K. Hovi. Mitä Mannerheim teki Varsovassa syksyllä 1919? – Faravid 1979, 3, lk 205–206.

⁴¹ Vt nt A. Roosaar. Suur-Soome plaan 1917–1922. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2014.

Huvisfääride või mandaatalade lahendus oleks kaasa toonud majanduslikke, poliitilisi ja õiguslikke probleeme ning eelkõige vastutust. Eitavalt suhtus huvisfääride ja mandaatalade loomisse ka USA, kellele pakuti mandaate nii Armeenias kui Türgis.

Poola asus suhteid Eestiga korrastama alles 1919. aasta sügisel. Septembris saatis Wasilewski Eesti välisministrile Jaan Poskale oma esindaja Alexander Lutze-Birki kaudu ülevaate Poola ja Leedu suhetest ning läbirääkimistest.⁴² Nii õigustati kaudselt Eesti senist jäämist tagaplaanile. 1919. aasta oktoobri alguses saabus aga Tallinna telegramm vastusega Poska palvele 9. aprillist 1919 (vt eespool). Selles kinnitati, et Poola tunnustab Eesti Asutavat Kogu ja selle poolt moodustatud valitsust *de facto* ning saadab Eestisse läbirääkimistele venelastega ja Balti riikide koostöö arendamiseks asjurina Bronisław Bouffali. Teda võeti Tallinnas vastu kõige kõrgemal tasemel. Kohale jõudnud, kinnitas ta veel kord *de facto* tunnustust ning lubas kiirendada lõpliku tunnustamise otsuse tegemist.

Ka Eesti muutis senise sõjaväelise esindaja nimetuse ametlikumaks – senisest esindusest sai saatkond ning Jaan Junkurist ühtlasi peakonsul ja asjur. Varssavisse kavatseti saata veelgi esinduslikum diplomaatiline missioon, aga 1919. aasta detsembris saabusid Tallinna kainestavad signaalid. Eesti sõjaväeatašee Riias Julius Jürgenson teavitas, et Varssavi ei kavatse *de jure* tunnustust Eestile siiski niipea anda. Lisaks tuli teateid Eestist pärit sõjavangide ja -põgenike raskest olukorrast Poola laagrites. Kuna ametlik tunnustus puudus, suhtuti eestlastesse seal kui Vene alamatesse ja kohati lausa kui punastesse. Mitmed Denikini vägedes teeninud eestlased läksid tõepoolest punaste poole üle, lootes pärast rahulepingu sõlmimist Eestisse pääseda, kuid suur osa eestlasi oli Poolasse jõudnud, kui vabanes sõjavangist Saksamaal. Järgmise aasta jooksul pörkusid Eesti ja Poola korduvalt sõjavangide küsimusega, sest Eestiski hakati riiki saabuvatesse Poola sõjavangidesse karmimalt suhtuma. See pärast jõuti Eesti-Poola kahepoolsetes suhetes 1920. aastal lausa madalseisu. Aasta lõpul ähvardati mitteeksisteerivad diplomaatilised suhted juba sootuks katkestada.

Nimelt saabus aastatel 1918–1920 Eestisse ridamisi poolakaid, kellel oli õnnestunud Nõukogude Venemaalt lahkuda. Venemaalt saabuvate Poola sõjavangide peamiseks vastuvõtjateks Eestis said 1919. aasta detsembris Poola konsulaadi juures Tallinnas tegutsema asunud Stanisław ja Helena Zapaśnik.⁴³ Siinsed sõjaväe esindajad jäljendasid aga Poola eeskujul, paigutades poolakaid mõnelgi korral vangilaagrisse. Üks tõsisem juhtum sai alguse 1920. aasta septembris, mil Eesti sõjaväe esindajad kohtlesid ebaviisakalt kaht Venemaalt saabunud kõrgemat Poola ohvitseri ning ligi kümnet reameest. Mehed vangistati ja alles konsulaadi sekkumise järel saadeti Tallinna. 1920. aasta septembris ähvardas Poola sõjaväeesindaja katkestada kõik suhted Eesti võimudega, kui süüdlasi ei karistata. Eesti korraldas juurdlust ning edaspidi nõuti korrektsemat käitumist.

Kui tõsised taolised intsidendid tegelikult olid, on keeruline hinnata. Tuleb silmas pida, et Poola oli rahulolematu Eesti ja Nõukogude Venemaa suhteliselt

⁴² R. Pullat. Versailles'ist Westerplatteni, lk 31–32.

⁴³ RA, ERA.957.11.471, l. 2–6, kirjavahetus Stanisław ja Helena Zapaśniku kohta, oktoober 1920.

sõbralike suhetega. Paar kuud hiljem, kui Poolal endal õnnestus Venemaaga vahe-rahuni jõuda, seisis ta aga silmitsi hoopis keerulisemate probleemidega, mis olid seotud nii sõja- ja pantvangide, põgenike kui ka Poola kodakondsuse opteerimisega Nõukogude Venemaal.

Eesti ja Nõukogude Venemaa rahulepingu mõjud

Tartu rahulepingu allakirjutamise eel, 1920. aasta jaanuaris Helsingis aset leidnud piiririikide esindajate kohtumisel kerkisid esile osalistevahelised pinged. Eesti vastandus teistele, sest tema rahuleping Nõukogude Venemaaga oli praktiliselt valmis. Rahuks oli valmis ka Leedu, kuigi ta nõustus Moskva väitega, et omavahel ei sõidutudki. Selle eest lubas Moskva kinnitada Vilniuse kuulumist Leedule. Mõni kuu hiljem nõuti lisaks sõjalise liidu sõlmimist, kuid formaalselt jäi Kaunas 1920. aastal Poola – Nõukogude Venemaa sõjas erapooletuks. Poola esitas hiljem küll vastupidiseid tõendeid, aga vaevalt tuli 12. juulil 1920. aastal sõlmitud Leedu rahuleping Nõukogude Venemaaga Varssavile üllatusena. Pigem võis ebameeldiva arenguna mõjuda Läti salajane kokkulepe Moskvaga 1920. aasta mais, mille tulemusena jäi ka Läti Nõukogude Venemaa konfliktis Poolaga erapooletuks.⁴⁴

Helsingi konverentsi eel ja ajal oli Läti toetunud Poola abile, sest läbikäimist Eestiga häiris teravaks muutunud Valga linna küsimus. Arutati koguni võimalikku väeosade saatmist Eesti vastu ja ajalehtedes räägiti peatsest sõjalisest lahendusest.⁴⁵ Lisaks oli osa Läti alasid veel Punaarmee kontrolli all ning sisepoliitiline olukord pärast Bermond-Avalovi afääri keeruline. Seetõttu nõustus Läti toona Poola ettepanekuga sõjaliseks koostööks punaste vastu, milleks sõlmiti paar lepingut ja ühise operatsiooni tulemusel puhastati 1920. aasta jaanuaris Latgale punastest.⁴⁶ Lätis võidi loota Poola tunnustusele, aga vaevalt pidurdanuks see Eestit ja Leedut teel rahulepinguteni Moskvaga.

Isegi kui Soome ja Poola oleksid Eestit 1920. aasta jaanuaris *de jure* tunnustanud, ei oleks see enam peatanud Tartu rahulepingu sõlmimist, sest sõjalist liitu õiguslikult võrdsete partnerite vahel poleks jõutud rajada. Soome tegi koguni katse kutsuda Helsingis toimunud läbirääkimistele sealsed suurriikide diplomaadid, et nood survestaksid Eestit rahulepingust loobuma.

Teisalt oleks suurriikide osalemine Helsingi konverentsil ja Poola *de jure* taganud Eestile ka Soome tunnustuse ja nii saanuks hiljem siiski sündida võrdväärsete riikide sõjaline kaitseliit.⁴⁷ Soome algatusel koostati konverentsil lühike resolutsioon, milles paluti *Entente*'i riikidelt *de jure* tunnustust Eestile, Lätile ja Leedule, kuigi Poola viimasest keeldus.⁴⁸ Tõenäoliselt sai Tartu rahulepingust üks peamisi põhjusi, miks Poola hoidus mitmest avalikust lubadusest hoolimata Eestit ka *de jure* tunnustamast.

⁴⁴ J. Borzęcki. The Soviet-Polish Peace, lk 83–84.

⁴⁵ Vt Eesti ja Läti suhted 1920–1925: dokumentide kogumik. Toim. H. Arumäe, T. Arumäe. Tallinn: Umara, 1999.

⁴⁶ J. Borzęcki. The Soviet-Polish Peace, lk 46–47.

⁴⁷ H. Roiko-Jokela. Ihanteita ja reaali poliitikkaa, lk 148–149, 164–165, 177.

⁴⁸ Eesti suhted Leedu ja Poolaga, lk 42.

Ent suurriikide esindajate osalemine piiririikide konverentsil ja nende eitav suhtumine oleksid kaasa toonud siiski vaid mõne muu kuupäeva Tartu rahulepingul. Peame arvestama, et Moskva ettepanekuga kaasnes suurejooneline lubadus anda Eestile üle osa Vene impeeriumi kullavarudest ja see ahvatles. Pealegi olid Inglismaa ja teistegi riikide esindajad huvitatud Eesti poolt käivitatud eksperimendi tulemustest ja valmis alustama ka ise Moskvaga kaubanduslääbirääkimisi.

Varssavile tundus Tartu rahulepingu sõlmimine lausa reetmisena. Kõneldud koguni võimalusest see „kartulivabariik“ okupeerida.⁴⁹ Esiteks seepärast, et Kreml võis oma jõud nüüd Poola vastu suunata, sest Leedu, Soome ja Läti enam aktiivselt Punaarmee vastu ei sõdinud ning Denikini ja Judenitši armeed olid lüüa saanud. Teisalt tähendas Eesti avamine Nõukogude Venemaale võimalusi hädavajalike ning isegi strateegiliselt oluliste kaupade hankimiseks. Tallinnas alustas samal kuul tegevust Nõukogude kaubandusesindus eesotsas Issidor Gukovskiga, kes esindas formaalselt Vene tarbijate kooperatiivi Tsentrosojuz. Läbi Tallinna kulges järgneva aasta jooksul valdav osa Venemaa kaubandusest Euroopa ja Ameerikaga. Seejuures puhkes Briti, USA ja Saksa kaubandusesinduste ning erafirmade vahel koguni võistlus pääsemiseks Vene turule.⁵⁰ Ka Prantsusmaa sõjaline esindaja Eestis plaanis jätkata oma karjääri kaubandusesindajana Tallinnas, lootes samuti Vene turu avamisele.⁵¹ Poola järgneva toetamise suhtes olid Prantsusmaa poliitikud ja sõjaväelased aga erineval arvamusel.⁵²

Poola – Nõukogude Venemaa sõda

1920. aasta aprillis puhkes taas intensiivne sõjategevus Poola ja Nõukogude Venemaa vahel. Neutraalsest Eestist sai nüüd Poolale omapärane propaganda tegemise vahend. Eestit kujutati rahulepingu tõttu raskesse majanduslikku seisu sattunud maana. Räägiti hindade ja elukalliduse ning seetõttu ka rahulolematuse kasvust. Vajadus Eesti olusid Poolas tutvustada ja vastupropagandat teha sai ajendiks, miks kirjanik, poola keele hea valdaja August Alle otsustati saata 1920. aasta märtsis Junkuri juurde ajakirjanduse esindajaks.⁵³ Tal läks korda avaldada paar Eestit tutvustavat artiklit.

⁴⁹ RA, ERA.31.1.1574, l. 3, Jürgenson Ringile, 26.01.1920.

⁵⁰ M.-L. Hinkkanen-Lievonen. *British Trade and Enterprise in the Baltic States, 1919–1925*. Helsinki: SHS, 1984; C. A. White. *British and American Commercial Relations with Soviet Russia, 1918–1924*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1992; K. A. S. Siegel. *Loans and legitimacy: the evolution of Soviet-American relations, 1919–1933*. Lexington: University Press of Kentucky, 1996; J. Hiden. *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*. Cambridge University Press, 1987.

⁵¹ E. Medijainen. *Les cent ans de la reconnaissance de jure de l'Estonie par la France*. Tallinn: Ambassade d'Estonie, 2021.

⁵² M. J. Carley. *The Politics of Anti-Bolshevism: The French Government and the Russo-Polish War, December 1919 to May 1920*. – *The Historical Journal* 1976, 19 (1), lk 163–189.

⁵³ RA, ERA.957.11.446, l. 4, välisministeerium Junkurile, 9.03.1920.

Alle hinnang Poolale 1920. aasta kevadel oli karm. Tema arvates oli tegemist sõjaka ning lausa imperialistliku riigiga, kus lokkas spekulatsioon, korruptsioon jne.⁵⁴ Vasakpoolsete parteide juhitas Eestis peljati nii bolševike kui ka poolakate võitu. Poola edu korral võis oodata üleolevat suhtumist põhjanaabritesse, sest täielikku tunnustust Eestile ikka veel ei antud, olgugi et tollal oli Poola valmis isegi liiduks Ukraina ja Petljuraga. Sõja järel nõustus Poola koguni Nõukogude Ukraina ja Valgevene tunnustamisega. Nõukogude poole võitu kartis kogu Euroopa ja sellisel juhul oleks kindlasti revideerimisele tulnud ka Tartu rahu.

Teiselt poolt ei saanud Tallinn kuigi otsustavalt takistada näiteks endise bolševiku, USA-s tegutsenud Ivan Narodny (Jaan Sibbul) esinemist Eesti nimel ja Poola vastu. Ta algatas juba 1919. aasta mais USA-s ühingu, mille liikmeteks kutsuti sealsete eesti, läti, leedu ja ukraina emigrantide esindajaid.⁵⁵ *The Baltic League* nimel pöördus Narodny Senati väliskomisjoni poole ja palus tunnustada nii Eesti, Läti, Leedu kui Ukraina vabariiki, mis aidanuks tema sõnul vastu seista Vene ja Poola imperialistlikele ambitsioonidele.⁵⁶ Eesti poliitikud katkestasid suhted Narodnyga siiski pigem tema iseloomust tulenevatel põhjustel, mitte tema Poola-vastasuse tõttu. Samal ajal taotlesid nii Eesti kui ka Poola aga USA-lt suuremat laenu ja Eestile lubas selle hankida nimelt Narodny.

Läbimurre *de jure* tunnustuse suunal

Soome läbirääkimised Nõukogude Venemaaga rahu tegemiseks ja piiride kindlaksmääramiseks toimusid alates 1918. aasta augustist esialgu Saksamaa toel. Erinevatel sisepoliitilistel põhjustel, samuti soovist saavutada liitlastele sõbraliku maa mainet ei peetud läbirääkimisi Moskvaga kuigi intensiivselt. Pealegi oli küsitav, kas 1918. aasta algul puhkenud Soome kodusõda sai üldse tõlgendada konfliktina Soome ja Venemaa vahel. Soome oli sõjas juriidiliselt, aga mitte faktiliselt. Samas kardeti Helsingis Poola ja Nõukogude Venemaa vahelise sõja intensiivistudes, et Soomegi sinna kaasa tõmmatakse. Vastavaid katseid ja kahepoolseid lepinguid oli Poola algatusel üritatud sõlmida (vt eespool).

10. juunil 1920. aastal saabusid Soome ning Nõukogude Venemaa delegatsioon Tartusse.⁵⁷ Kujunenud olukorras suutis Soome välisminister Rudolf Holsti hoolimata valitsuses valitsenud vastuseisust 7. juunil 1920 läbi suruda Eesti *de jure* tunnustamise otsuse.⁵⁸ Soome ja Nõukogude Venemaa läbirääkimised Tartus venisid ja nende käik kulges sünkroonis Poola ja Nõukogude Venemaa sõja kulgemisega. Juulis-augustis

⁵⁴ RA, ERA.957.1.13, l. 8–13, Alle aruanne, 14.04.1920.

⁵⁵ T. Kitvel. Kolm nime – üks mees: lugu Verioralt pärit kirjanikust, kes Atlandi tagant Eesti vabariiki toetas. Tallinn: Külim, 2017, lk 115–125.

⁵⁶ Uute riikide toetamise asi Amerikas. – Kaja, 14.03.1920, lk 2; Uute riikide iseseisvuse asi Ameerikas. – Tallinna Teataja, 15.03.1920, lk 2; RA, ERA.1624.1.9, l. 24, the Case of the new republics of Esthonia, Latvia, Lithuania, and Ukraine presented at the first congress of the league, 16–17.09.1919.

⁵⁷ V. Tanner. Tarton rauha: sen syntyvaiheet ja -vaikeudet. Helsinki: Tammi, 1949, lk 31–39.

⁵⁸ H. Roiko-Jokela. Ihanteita ja reaalipoliitiikkaa, lk 202–208.

Poola delegatsioon saabub Riiga, et osaleda 1920. aasta augustis Bulduris peetud Balti riikide konverentsil.

RA, EFA.124.A.133.62

tõusis päevakorda rahvusvahelise rahukonverentsi korraldamine Londonis, kus juba tegutses Nõukogude kaubandusmissioon. Konverentsile plaaniti kutsuda nii Poola ja Venemaa kui ka Balti riikide esindused. Sisuliselt tähendanuks see Nõukogude võimu legaliseerimist ning Balti riikide tunnustamist. Kokkusaamine jäi ära bolševike, peamiselt aga USA presidendi Wilsoni vastuseisu tõttu.⁵⁹

Augusti teisel poolel kohtusid Poola ja Nõukogude Venemaa delegatsioon Minskis. Poolakatesse algul üleolevalt suhtunud bolševikud said aga peagi teada Poola vägede edust ja „imest Vislal“ ning ruttasid kokkusaamist lõpetama. Uuele kohtumisele oldi valmis saatma esinduslikumat delegatsiooni ning alandlikumaid ettepanekuid rahu sõlmimiseks.⁶⁰ Moskva käsul pöördus Gukovski neutraalse Eesti poole, et paluda teda vahendajaks. Järgmiseks kohtumiskohaks Poola ja Nõukogude Venemaa delegatsiooni vahel loodeti valida mõni Eesti linn.⁶¹ Varssavi pidas aga Eestit Nõukogude-sõbralikuks ja oletas, et sinna on imbunud liiga palju Nõukogude agente. Seepärast lepiti uueks kohtumispaiaks kokku Riia.

Pärast jaanuaris Helsingis toimunud piiririikide nõupidamist jäi järgmise kokkusaamise korraldamine Läti ülesandeks. Nõupidamine toimus Riia lähedal asuvas kuurordis Bulduris, kus istuti koos kogu 1920. aasta augustikuu. Vaatamata samal ajal

⁵⁹ P. S. Wandycz. The United States and Poland. Harvard University Press, 1980, lk 151–155.

⁶⁰ J. Borzęcki. The Soviet-Polish Peace, lk 101–102.

⁶¹ RA, ERA.957.11.425, l. 8, Gukovski Birgile, 28.08.1920.

toimunud läbirääkimistele venelastega Minskis, saabus Buldurisse ka Poola esindus. Kuna Minski kohtumise tulemus oli ebakindel, oli võimalik ka Eesti, Läti, Leedu ja Soome sõjalise liidu lepingu sõlmimine, mille tagajärjel võinuks Poola keerulisel hetkel isolatsiooni sattuda. Kohtumisel töötati välja ridamisi dokumente. Nende hulgas allkirjastati 31. augustil 1920 poliitiline leping, mille esimene punkt kinnitas, et konverentsil osalenud riigid on valmis üksteist vastastikku *de jure* tunnustama, kui selline tunnustamine polnud veel aset leidnud. Sisuliselt korraldi sellega juba Helsingis koostatud resolutsiooni. Paraku kadus lootus, et Soome ja Poola seda tingimust täidavad, kui Läti mainekasse kuurordisse kogunenuid tervitas „külma tuulena“ USA riigisekretäri avaldus Ameerikast.

Colby noot

Rahvasteliit, mis oli rajatud president Wilsoni algatusel, hakkas tööle 1920. aasta jaanuaris ja pidi tagama rahu maailmas, aga juba aprillis aktiveerus sõda Poola ja Nõukogude Venemaa vahel ning septembris laienes konflikt Poola pealetungiks Leedu vastu.⁶² Wilsoni reageerimist ootasid Euroopa riigid, eriti aga USA saadik Poolas Hugh Gibson.⁶³

Presidenti ennast huvitasid märksa enam lähenevad valimised, mis olid Wilsoni arvates kujunemas omapäraseks referendumiks tema ja Rahvasteliidu poliitika teemal. Pariisist lahkumise järel ei olnud ta ligi 14 kuu jooksul Venemaa, bolševike ega piiririikide teemal sõna võtnud. Võimalik, et ta uskus tervisest tulenevate probleemide tõttu (kahtlustati ajuinfarkti) ikka veel ennustusi, et Nõukogude võim peagi sisemistel põhjustel kukutatakse ja probleem laheneb iseenesest. Endine riigisekretär Robert Lansing, USA suursaadikud Euroopa riikides ja Wilsoni uus riigisekretär Bainbridge Colby olid Venemaaga seonduvat aga suvi läbi arutanud. Kõik ootasid presidendi selget seisukohavõttu.⁶⁴

Colby oli Wilsoni hea sõber ja kuulekas abiline, välispoliitikas aga üsna kogematu. Nii ei olnud 10. augustil 1920 avaldatud Colby noot täielikult riigisekretäri ega presidendi enda koostatud. Colby nooti on nimetatud doktriiniks, mis lõi aluse ametlikule suhtumisele Nõukogude Venemaasse ja ka Balti riikidesse, see tähendas nende mittetunnustamisele.⁶⁵ Noodis kinnitati, et USA on nõus *de jure* tunnustama vaid nende riikide eraldumist Venemaast, mis olid sellega kunagi vägivaldselt liidetud, kuid üles loeti üksnes Soome, Poola ja tingimisi Armeeniat. Eesti ja Läti vastasid sellele pikemate protestinootidega.⁶⁶

⁶² A. Senn. The Great Powers: Lithuania and the Vilna Question, 1920–1928. Leiden: Brill, 1966, lk 47–48; T. Balkelis. War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania, lk 148–149.

⁶³ G. Schild. Between ideology and realpolitik, lk 118–125.

⁶⁴ D. W. McFadden. Alternative paths: Soviets and Americans, 1917–1920. New York: Oxford University Press, 1993, lk 330–336.

⁶⁵ D. M. Smith. Aftermath of war: Bainbridge Colby and Wilsonian diplomacy, 1920–1921. Philadelphia: American Philosophical Society, 1970, lk 56–57.

⁶⁶ RA, ERA.957.11.483, l. 63–64, Eesti valitsuse märgukiri, 28.10.1920.

Ametlikele protestidele lisaks saatis president Wilsonile telegrammi sel ajal kogunenud Rahvasteliidu esimese täiskogu delegaat Ants Piip, kes samuti niisuguse avalduse vaidlustas, selgitades presidendile noodis sisaldunud ebaõiglust: Piip kinnitas, et sõjalise jõuga liideti Venemaaga ka Eesti alad ja palus Eestit siiski tunnustada.⁶⁷

Colby noot valmistas pettumuse ka Varssavile, kes lootis kasutada konfliktis Venemaaga edaspidigi varustust, mis oli säilinud Ameerika sõjaväe ladudes Euroopas. Paraku rõhutati noodis, et USA ei toeta Venemaa tükeldamist, mislābi see oli suunatud ka Poola uute piiride vastu. Noodile järgnesid intensiivsed läbirääkimised Varssavi ja Washingtoni vahel.⁶⁸

Noodi ettevalmistaja, sotsialistist teoreetik John Spargo oli lootnud kaitsta niimoodi Venemaa territoriaalset terviklikkust ning sundida bolševikke vabatahtlikult võimust loobuma. Kavaga üritati kaasa tõmmata Rootsi sotsiaaldemokraatlikku valitsust eesotsas Hjalmar Brantinguga, kuid too keeldus, tuues muuseas põhjenduseks, et Rootsi valitsus soovib Eestit tunnustada.⁶⁹ Noodi vastu protestisid ka bolševikud. Moskva oli juba sõlminud rahulepingud ja seega juriidiliselt tunnustanud Eestit, Leedut, Lätit ning valmistus rahuks Soome ja Poolaga.

Bulduris tundsid end kaotajatena eeskätt Eesti ja Läti, kes olid koos Poolaga kõige enam valmis sõjaliseks liiduks. Eesti delegatsiooni juht Kaarel Pusta tundis Poola delegatsiooni juhiks nimetatud Leon Wasilewskiga vesteldes sel puhul huvi, kuidas näeb Poola ette sõjalist liitu veel täielikult tunnustamata riigiga. Wasilewski oli sunnitud tunnistama, et suurriigid olid keelanud Poolal Eestit *de jure* tunnustada.⁷⁰

Soome ei saatnud Buldurisse kuigi kõrgel tasemel esindajaid. Kui konverents soovis teha ühisavalduse Colby noodis suhtes, olid soomlased keerulises seisus. Helsingis oli Soome ise algatanud *de jure* tunnustamise teema, nüüd ei tahtnud soomlased end aga kuidagi Colby noodis kohta käiva avaldusega siduda.⁷¹ Poliitiline konventsioon valmis 31. augustil, kuid pidi kehtima hakkama hiljem. Olles veendunud, et selleks ajaks õnnestub Poolal Eestit tunnustada, oli Wasilewski valmis dokumendile alla kirjutama. Soome koordineeris oma samme Poolaga ning oli pärast Poola vastavat otsust valmis omalt poolt Lätit tunnustama.

Algatus jäi aga taas pooleli ja Poola *de jure* tunnustuse puudumine andis peagi tagasilöögi. 1920. aasta lõpul seisis Rahvasteliidu täiskogu omapärase õigusliku probleemi ees. Kerkis küsimus, kas uute riikide Rahvasteliitu vastuvõtmisel peaks neil olema eelnevalt teiste liikmesriikide *de jure* tunnustus. Võimalik oli hääletada nende vastuvõtmise poolt ka ilma eelneva tunnustuseta ja Eesti oligi nüüd sunnitud panustama sellele võimalusele.

⁶⁷ US National Archives (NA) 860i.00 P. R./1 - 860i.0159/-1910-29, Ants Piip to the President Wilson, September 3, 1920.

⁶⁸ B. W. Winid. After the Colby note: the Wilson Administration and the Polish-Bolshevik War. – Presidential Studies Quarterly 1996, 26 (4), lk 1165–1169.

⁶⁹ R. Radosh. John Spargo and Wilson's Russian Policy, 1920. – The Journal of American History 1965, 52 (3), lk 548–565.

⁷⁰ Eesti suhted Leedu ja Poolaga, lk 62.

⁷¹ Samas, lk 79–83.

1920. aasta lõpul Genfis Rahvasteliidu esimesel täiskogul osalenud Eesti Vabariigi delegatsioon. Taga (vasakult) Karl Robert Pusta ja Jaan Kopvillem, ees Johan Laidoner. Kindral Laidoner kuulus enamikku 1920. aastatel Rahvasteliidu täiskogudele saadetud Eesti delegatsioonidest. Ta jäi kõrvale vaid 1921. aasta sügisel toimunud täiskogult, millel Eesti võeti Rahvasteliidu liikmeks.

RA, EFA.114.3.2594

Minister Pusta tegi Eesti tunnustamise nimel viimase hetkeni ägedat *lobby*-tööd. Ta külastas mitmeid pealinnu Euroopas. Sealhulgas kirjutasid Eesti lehed, et teda võeti suurejooneliselt vastu Varssavis.⁷² Tallinnasse saadetud telegrammis kinnitas Pusta, et kohtus välisminister vürst Eustachy Sapiehaga kolmel korral ja viimane kinnitas, et *de jure* tunnustuse andmine on valitsuses juba otsustatud. Vormistamine viibivat veel paar päeva, kuni aktuaalsemad küsimused saavad lahendatud. Pusta rõhutas, et otsust oleks väga vaja enne Rahvasteliidu täiskogu algust.⁷³ Paar nädalat hiljem ta aga enam nii optimistlik ei olnud.⁷⁴ Poola valitsusjuhi kohalt lahkuma sunnitud Ignacy Paderewski jätkas esindajana Rahvasteliidus, kuid keeldus täiskogul

Eesti ja Läti Rahvasteliitu vastuvõtmise poolt hääletamast, sest tegu ei olnud veel *de jure* tunnustatud riikidega. Varssavi arvestas Colby noodi, aga ka teiste suurriikide suhtumisega.⁷⁵

***De jure* tunnustus ja julgeoleku probleem**

Poola *de jure* tunnustuse andmisel Eestile ja Lätile sai otsustavaks mitu momenti. Soome ja Nõukogude Venemaa rahuleping kirjutati alla Tartus 14. oktoobril 1920. Soome oli enne rahuläbirääkimiste algust Tartus Eestit *de jure* tunnustanud. Üsna loomulikult ootasid nüüd nii Läti kui ka Eesti analoogilist otsust Poolalt.

⁷² Eesti saadiku Pusta vastuvõtmine Poolas. – Tallinna Teataja, 1.11.1920, lk 1.

⁷³ RA, ERA.957.11.267, l. 2, Pusta kindralstaabile ja välisministrile, 25.10.1920.

⁷⁴ RA, ERA.957.1.29, l. 9–10, Pusta välisministrile, 10.11.1920.

⁷⁵ P. S. Wandycz. The United States and Poland, lk 180–183.

Suurem osa Poola esindajatest Tallinnas lahkus 14. septembril 1920 Eestist Riiga, et osaleda läbirääkimistel. Need toimusid ühelt poolt Poola ja teiselt poolt Vene ning Ukraina nõukogude delegatsioonide vahel ja päädisid 12. oktoobril esialgse vaherahuga. Paljude pingete ja tagasilöökide tõttu saavutati Riia rahuleping alles 18. märtsil 1921.⁷⁶ Pikaleveninud läbirääkimiste käigus Poola võõrustajamaale Lätile ega ka Eestile *de jure* tunnustust ei andnud. Põhjuseks võis olla asjaolu, et Poola ootas järeleandmisi Lätilt näiteks sadamate kasutamise küsimuses.⁷⁷

Tõenäoliselt andnuks Poola *de jure* tunnustused Eestile ja Lätile 1920. aasta detsembris võimaluse koos Soomega Rahvasteliidu liikmeks saada. Selle kasuks näis kõnelevat asjaolu, et Rahvasteliidus algasid samal ajal arutlused Poola-Leedu konfliktide üle. Poolale võis olla kasulik eristada Leedut tema naabritest ning võita viimased tunnustuse abil enda poole. Paraku ei toetanud sellist otsust ei Colby noot ega Inglismaa suhtumine. Viimane oli Balti riikide *de jure* tunnustuse vastu veel 1921. aasta jaanuariski.⁷⁸ Põhjuseks olid eelkõige julgeolekuga seotud küsimused. Eestis ja Lätis hakkas kujunema müüt, et välise ohu korral võivad nad loota Suurbritannia toetusele. Londonil olid aga käimas läbirääkimised Nõukogude Venemaa, mis päädisid 1921. aasta märtsis kaubanduslepinguga ning bolševike majandusesinduse ARCOS asutamisega Londonis. Suurbritannia ei vajanud enam Eesti vahendust, et Vene turule pääseda. Pigem hakkas süvenema arusaam, et Venemaa taassünni tagajärjel neelatakse Balti riigid paratamatult ja Suurbritannia ei saa neile julgeolekutagatise anda.

Rahvasteliidu esialgsetes kavandites 1919. aasta jaanuaris-veebruari oli president Wilson ette näinud suveräänsuse ja ka piiride küsimuste lahendamist tulevases Rahvasteliidus liikmete enamuse toel. Sellest kasvas välja põhikirja 10. artikkel, mis nägi ette kollektiivset väljaastumist agressori vastu.⁷⁹ Rahvasteliidu 42 asutajariiki lootsid 1920. aasta alguses, et uus süsteem rahvusvahelistes suhetes ongi tekkinud. Sellist kollektiivse julgeoleku süsteemi peeti eriti sobivaks väikeriikidele, sealhulgas Eestile. Viimane oli valmis uude ühendusse pääsemise nimel piirama oma suveräänsust ning andma piiride ja territoriaalse terviklikkuse küsimused kujuneva riikide ühenduse otsustada. Presidendi valimiste eel nõudsid aga Wilsoni kodused oponendid eeskätt niisuguste Rahvasteliidu põhikirja punktide revideerimist, mis ähvardasid USA enda otsustusvabadust ja tõid kaasa ohu USA sattumiseks võõraste konfliktidesse.⁸⁰ Sarnast ohtu tajuti mujalgi. Nüüd levisid kavad, et edaspidi kuuluvad Rahvasteliidu juurde ka assotsieerunud ehk mitte täieõiguslikud riigid.⁸¹

⁷⁶ J. Borzęcki. The Soviet-Polish Peace, lk 220.

⁷⁷ H. Roiko-Jokela. Ihanteita ja reaaliolusiikkaa, lk 216.

⁷⁸ Samas, lk 236.

⁷⁹ J. M. Cooper. Woodrow Wilson. A Biography. New York: Alfred A. Knopf, 2009, lk 48–54.

⁸⁰ E. Medijainen. The United States and Estonia, lk 67–68.

⁸¹ A. Getachew. Worldmaking after empire: the rise and fall of self-determination. Princeton: Princeton University Press, 2019, lk 39–41.

Viimased ei pidanud saama hääleõigust ja seega oleksid täisliikmed vabanenud kollektiivse julgeoleku vastutusest näiteks Venemaa poolt ohustatud riikide suhtes. Niisugune lahendus osutus õiguslikult keeruliseks ja seda lükati edasi. Eesti ja Läti vastuvõtmine Rahvasteliitu vormistati alles järgmise aasta täiskogul, kuigi muudatusi põhikirja ei tehtud.

Prantsusmaal loodeti, et kui USA ei ratifitseerigi Versailles' rahulepingut, ühineb ta Rahvasteliiduga ikkagi ning annab vähemalt kaudsed julgeolekutagatised Saksa-maa revanšistlike meeleolude vastu.⁸² Lootus püsis kuni presidendivalimisteni 1920. aasta novembris ja uue administratsiooni ametisse asumiseni 1921. aasta alguses. Lisaks lõpetas vastupanu Vene kodusõja viimane valgete liider Peter von Wrangell ning Vene emigrantide vastuseisuga uutele riikidele ja nõukogude võimule Venemaal ei olnud mõtet enam arvestada.⁸³ Prantsuse välispoliitikas toimus muutus ja Pariisis hakati toetama Balti riikide *de jure* tunnustamist ning lootma edaspidi nende ja Poola tihedamale koostööle.

Finaal

Kuuldused liitlaste peatsest tunnustamisotsusest jõudsid Läänemere äärde enne ametlikku teadaannet. Järgnevad sammud astuti üsna sünkroonselt. Soome valitsus teatas 26. jaanuaril 1921 Läti *de jure* tunnustamisest, mida jõuti teha mõni tund varem, kui Pariisis vormistati vastav liitlaste otsus. Viimane võeti Eestis ja Lätis vastu vaimustusega. Mõlemas riigis korraldati 28. jaanuaril suurejooneline vastuvõtt siinsele diplomaatilisele korpusele ning pidustused kogu maal.⁸⁴ Vastuvõtu ajal tervitati erilise pidulikkusega Soome esindajat, sest esimene *de jure* oli tulnud põhjanaabritelt. Edasi aplodeeriti tormiliselt endistele *Entente*'i riikidele. Poola oli jälginud viimase hetkeni liitlaste käitumist, kuid ei suutnud seekord Soomega sammu pidada. Olu-korrast saadi siiski kergesti üle ning tunnustamise dokument vormistati 27. jaanuaril ära. Otsuse kuupäevaks märgiti aga sümboolselt 31. detsember 1920.⁸⁵ Eesti nõustus, sest loomulikult ei olnud niisugustel žestidel enam tähtsust – see oli vaid Poola prestiiži küsimus ning tulevaste ajaloolaste eksitamine. Pealegi oli väheoluline, kas täielik tunnustus hakkab kehtima siis, kui mingile dokumendile alla kirjutatakse, või siis, kui sellest tunnustatavale teada antakse. Sõbralikud vahekorrad võisid igal juhul jätkuda.

Kuna *de jure* tunnustus ei tähenda automaatselt veel diplomaatiliste suhete sisseseadmist, toimus täievoliliste saadikute vahetamine paar kuud hiljem, pealegi oli reaalne, faktiline läbikäimine kestnud nagunii juba enam kui kaks aastat. Kui seni oli Eesti esindaja Varssavis Jaan Junkur oma töötasu saanud sõjaministeeriumi

⁸² M. P. Leffkr. The elusive quest: America's Pursuit of European Stability and French Security, 1919–1933. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1979, lk 4–5.

⁸³ M. M. Kononova. Russkie diplomatičeskie predstavitel'stva v' emigracii: 1917–1925 gg. Moskva: In-t vseobščej istorii, RAN, 2004, lk 138–152.

⁸⁴ Päevauudised. – Sakala, 31.01.1921.

⁸⁵ H. Roiko-Jokela. Ihanteita ja reaalipoliitikkaa, lk 236.

arvelt, võeti ta alates 1921. aasta jaanuarist välisministeeriumi palgale. Põhjenduseks toodi asjaolu, et Leedus oli äsja sisse viidud sarnane muudatus.⁸⁶

Eesti esindaja Kaunases, leitnant August Schmidt andis Tallinna edasi Leedu ehmatuse, ärevuse ning pettumuse meeolud. Seal oldi ikka veel sinisilmselt loodetud, et ajaloolise järjepidevuse printsiibi järgimine toob Leedule igal juhul edu. Vaevalt oli see küll suur lohutud, aga Eesti valitsus otsustas Leedu Vabariiki tunnustada 19. veebruaril 1921.⁸⁷ USA tunnustus saabus järgmise aasta suvel. Vilniuse küsimus jäigi vesikikiviks Balti riikide edasise koostöö kaela ning Moskvale ahvatlevaks võimaluseks teostada jaga ja valitse poliitikat. Poola koridor mereni jagas Saksamaa kahte ossa. Teine ehk tuntud Poola poliitiku Władysław Grabski kontseptsioonile rajatud koridor läbi Vilniuse piirkonna ühendas Poola sõbraliku Lätiga, eraldades Venemaa poolakate arvates saksasõbralikust Leedust.⁸⁸ Need koridorid kujunesid uue rahvusvahelise süsteemi haavatavateks lülideks.

Kokkuvõte

Puudub üksmeel, mitu maailmakorda on 20. sajandil kehtinud ning kadunud. Enamasti ollakse küll veendunud, et Esimese maailmasõja tulemusel kujunes Wilsoni algatusel uus süsteem ning Poola oli selle oluliseks koostisosaks. Euroopa ajaloos ei olegi väga oluline, kas nimetada seda globaalseks korraks, maailmakorraks, uueks perioodiks rahvusvahelistes suhetes või pelgalt uueks korraks. Ka Eestit, Lätit ja Leedut peeti selle süsteemi osaks, kuigi küllaltki nõrkadeks lülideks. Kogu Ida-Euroopa sai aastatel 1918–1921 täiesti uue ilme, kuid kahjuks ei kulgenud see läbi kuigi sõbralike ega usalduslike suhete. Eesti poliitikud lootsid saavutada uues kujundatavas maailmas püsiva koha, Eesti taotles tunnustust ning võimalust kaasa rääkida rahvusvahelises elus ja tulevase maailmakorra loomisel. See eeldas igal juhul teiste riikide tunnustust. Võitlus selle saamise nimel oli keeruline, sest kõlavatest väljaütlemistest hoolimata kasutati väikeriikidele tunnustusi andes sageli varasemast pärit kombeid ja reegleid ning paraku võtsid uued riigid need kasutusele ka omavahelistes suhetes. Eesti ja Poola sõbralikke suhteid järgnenud aastatel on rohkesti kiidetud, aga tee vastastikuse tunnustamiseni oli üsna konarlik.

⁸⁶ RA, ERA.31.3.12312, l. 1, sõjaministeerium vabariigi valitsusele, 23.03.1921.

⁸⁷ RA, ERA.31.2.1030, l. 118, Eesti valitsuse otsus, 19.02.1921.

⁸⁸ J. Borzęcki. The Soviet-Polish Peace, lk 135–137.